

„A vesztesnek még nincs vége”
Kertész Imre és J. F. Cooper *Nyomkeresője*

Kertész második, 1977-ben megjelent kötetének címadó elbeszéléséről írva, Pályi András felveti a kérdést, hogy nem „krimiparódiáról”¹ van-e szó. Főként, hogy J. F. Cooper indiánregényének is ez a magyar címe (*The Pathfinder*), és a könyv magyarul is elég népszerű és ismert ahhoz, hogy asszociációként eszünkbe jusson. De ha paródia, akkor mit vagy kit parodizál Kertész, és főként miért? Ezúttal rejtélyeskedő, a bűnügyi regényekre emlékeztető cselekményt választ arra, hogy a haláltáborok tapasztalatának elmondhatósága és az eltelt idő közötti feszültséget, a felejtés és a rá való emlékezés dinamikájának a természetét bemutassa. Hogy a haláltáborokról van szó, azt nemcsak a többi Kertész-mű ismeretében tudjuk, hanem megannyi erre utaló jelből: ahogy Hermann, a házigazda jellemzi vendége nyomozásának tárgyát: „föltételezzük a lehetetlent, és egyszer csak bizonyoságot nyerünk rá, hogy ... hogy lehetséges” (176.),² a tény, hogy a helyszín egy város mellett van, mely „régii fejedelmi székhely”, „egész földrészünk kultúráját érintő nevezetességeivel”, hogy a vendég egyszer „utazott már sokkal körülményesebb módon is oda”, és a szag, amelyet a vendég említ – „rettentő bűz van arrafelé” –, míg végül a kapufelirat: „Mindenkinek a magáét”, egyértelművé nem teszi, hogy a küldött Buchenwaldba látogat el. Hogy nem először jön, hogy, mint Krúdy hősei, visszatér erre a helyszínre, és egy olyan helyen keres nyomokat, amelyet ismer, vagy régen ismert, az eltelt időre irányítja a figyelmet. A küldött „veszedelmes ellenfél”-nek nevezi az időt, amely elfedi a nyomokat és a „mindennapi borzalmat” megszokássá változtatja. Hogy ő maga is végigélte a koncentrációs tábor, azt a küldött mellékes körülménynek tartja. Küldetése nem magánügy, még akkor sem, ha életének nagy feladata, munkája ez, amelyre mindig is készült. Ő a hely próbaköve akar lenni, jel, bizonyosság, tanú. De vajon ez a biblikus nyelven kifejezett hitvallás mit jelent és hogyan valósítható meg? A kisregény hőse, a küldött, példázatszerű útjával a „bizonyoságtévés” lehetőségeit járja be, számolva a kudarccal is, mint lehetőséggel.

Cooper *Nyomkeresőjével*³ a címen kívül a regény természetesen nem sok hasonlóságot mutat. Vannak viszont jellemző, látható ellentétek, melyek miatt érdemes összehasonlítani a két könyvet: a Kertész-regény a konvencionális

kalandregényekkel szemben parodikus, nem-konvencionális szerkezetű. A műfaj stílusjegyeit parodizálja, illetve groteszk perspektívában láttatja.

J. F. Cooper az első ismert és népszerű amerikai írók egyike, a „Leatherstocking”-sorozat darabjai pedig az első „igazán amerikai” regényekként vannak számon tartva. Kritikusai szerint Cooper ezekben a regényekben sikeresen használja fel az európai regény kliséit, amennyiben új tartalmakat tud adni nekik. A *Nyomkereső*, akárcsak a többi Cooper-regény, a XIX. század elején játszódik Új Angliában. Romantikus hőse, Natty Bumpoo, ez az amerikai Robinson, akinek legfőbb erénye a – földjéhez, hivatásához és barátaihoz való – hűség, sok nehézséget leküzdve ugyan, de végül, a műfajhoz híven, eléri célját: legyőzi a gonosz ellenséget és megmenti az ártatlan és szimpatikus utazókat. Az olvasó pedig fellélegezhet, biztonságban tudva így a világ rendjét, hogy a jó ismét győzedelmeskedett a rosszon. Cooper *Nyomkeresője* – kamaszkorunk izgalmas olvasmánya –, lélegzetelállító kalandjaival, melyekben a jó és bátor hős természetesen biztosan győz, megható humanizmusával,⁴ az indián–fehér barátság romantikus és klisészerű ábrázolásával, továbbá naiv Amerika-szeretetével valóban sok szempontból idealista könyv.

A Kertész-szövegben viszont, tőle megszokott módon, éppen a humanizmus leleplezése történik, legyen szó a barátság, a hűség, vagy a hazaszeretet fogalmairól. A „nyomkereső” láthatóan idegen, egy másik hagyományhoz tartozik. Nem öncélból, hanem a valami máshoz való hűség kedvéért kell lelepleznie emezt. Miközben például Hermann lelkesen és büszkén mesél vendégeinek szűkebb hazája, Weimar humanista örökségéről és nevezetességeiről, a küldöttet csak egy bizonyos szempontból érdekli, és ezért aztán az olvasó is csak egy bizonyos szempontból látja ezt a híres várost: a lelepleződésében. Ő egy a város melletti, legalább ennyire nevezetes helyet akar megtekinteni, mely ottlétével az előbbi örökségének érvénytelensége, a humanizmus hazug volta és csődje, a goethei hagyomány visszavonása, ahogy azt a kapujára vésett, a civilizáció alapszabályait felrúgó felirat is bizonyítja: „Mindenkinek a magáét”.⁵

A hagyomány-rontás tetőpontja az *Iphigénia Tauriszbán* című dráma illúziótlan átköltése. Földényi László tanulmányában megjegyzi, nem véletlen, hogy Kertész éppen ezt a Goethe-művet választja, mely „úgy végződik happy end-del, hogy közben minden epizód a boldog végkifejletet teszi kérdésessé. Goethe-nél minden elképzelhető borzalom felsejlik: emberáldozat, gyilkosság, örület, incesztus, árulás, nemi erőszak... Goethe azonban megmenti hősnőjét, s vele együtt megmenti a kultúrát.”⁶ A *nyomkereső* hőse szerint törvényszerű, hogy a kultúra elpusztul, Buchenwald után minden egyéb végkifejlet alaptalan hitegetés lenne, a – XX. században – történet megcsúfolása. Az, amit a küldött szerint a barbár király katonái tesznek a dráma végén, mintegy kilépve a szerepükből:

No, és hogy el ne felejtsem: este azután mindnyájan elmentek a színházba, hogy megnézzék, mint gyakorol irgalmat a színpadon a barbár király, miközben a zsöllyék közé bújva nagyokat röhögtek a markukba. (246.)⁷

Kertész elbeszélésében nincs egy Nathaniel Bumppo-hoz hasonlítható, perszonifikált hős. Ahogy Szirák Péter írja, az elbeszélés főhőse nem is „jellem”, hanem a nyomozás perspektívája.⁸ Nincs ábrázolva, arca sincs; a pillanatnyi küldetésén kívül nem tudunk meg róla mást. Azt sem tudjuk, hogy milyen nyomokat keres, hiszen amit a helyszíneken talál, azzal a küldött elégedetlen. Buchenwaldban semmi nem maradt meg az egykori táborból, ami számára radikális következtetésekhez vezet:

Ha semmi sincs itt, aminek itt kellene lennie, akkor talán téves volt minden előzetes feltevés, hamis és elvont valamennyi bizonyíték. Akkor e hely sem az, ami, csak az ő makacs rögeszméje; akkor ő maga sem az, aki, és tévedés a küldetése. A tér, az idő, a lába alatt a föld – semmi sem igaz. Akkor nincs más igazság, csak ez a minden érzékszervét szüntelenül ostromló, ellenállhatatlan sugallat: ez a csönd s e szelíd lanka nyári békessége... (230.)

Z.-ben, ezzel szemben, minden érintetlenül megvan, „azonosítható”, de a tárgyi bizonyítékok sokasága ugyanúgy nem viszi közelebb a nyomozás céljához, ami a szövegben nincs megnevezve. Azért nincs, hogy a bűnügyi regények olvasási módjával ellentétben ne a célra, hanem a kifejezés mikéntjére irányuljon az olvasó figyelme. A hős az emlékekben és a nyelvben nyomoz, a történetek nyelvi kifejezhetőségének esélyeit keresi. Küldetése nem jár sikerrel, ami nem véletlen, hiszen egy egyértelműsítő nyom, a haláltáborok történetnek egy garantáltan hiteles változata leszűkítené az értelmezés és a kifejezés további lehetőségeit, halott, muzeális darabbá tenné magát az eseményt. A kisregény tétje éppen az, hogy, ahogy Selyem Zsuzsa írja Szirák Péter Kertész-monográfiája kapcsán, „van-e nyom, van-e nyomkereső – hiszen a felejtés ellen semmi mást nem tud felhozni, mint ezt a negativitások által körülírt nem-identitást, ezt viszont teljes felelősséggel kiszolgáltatja a felejtés-émlékezés dinamikájának”.⁹

Az ellentét Cooper naiv-idealista és Kertész visszavonó-tagadó-parodizáló *Nyomkeresője* között azonban túl egyértelmű ahhoz, hogy ne kellene egy kicsit jobban utánanézni, miből is táplálkozik Cooper idealizmusa, akinek viszonya hazájához és a saját hagyományához korántsem ilyen problémátlan.¹⁰ A „Leatherstocking”-sorozat heroikus romantikája mellett nosztalgikus és mélabús is, ami nem véletlen, hiszen szerzője egy soha nem volt világot jelent meg, ahol például az indián és a fehér ember a legjobb barátok. A valóság legalább annyira különbözik ettől, mint Kertész hősenek értelmezése Goethe drámájától. Az indiánokat a fehérek kiirtották, ugyanúgy, ahogy – a küldött szerint – Taurisz királyának katonái lemészárolták az idegeneket és megbecsületlenítették, majd megölték a papnőt is.

Másrészt viszont Kertész kisregényében is fellelhetők a kalandregény egy-némely jellegzetességei: a cselekmény fokozatossága és a – Coopernél látható, Kertésznél szinte láthatatlan – próbák, akadályok, melyekkel a főhősnek meg kell küzdenie. Az is közös vonás, hogy a küldött is találkozik különböző emberekkel, akik valamit képviselnek, valamilyen tulajdonságot mutatnak be. Akárcsak Cooper idealizált hősei, akik még a nevüket is, az általunk ismert indiánoskönyvek hagyománya szerint, egy tulajdonságuk alapján kapták (Nyomkereső, Nagy Kígyó, Édesvíz stb.). Coopernél mesterkélték és stilizálták a párbeszédet: a hősök hosszú monológokat mondanak egymásnak, amelyekben az olvasó néha el is fárad, és nem érti, hogy jut a hősöknek ideje ezekre a hosszú szólamokra az amúgy kalandokban és váratlan veszélyekben bővelkedő regényben. Annak ellenére azonban, hogy párbeszédet külön életet élnek, az olvasó mégis adottnak veheti, és nem is csalódik ebben a hitében, hogy a hősök szót értenek, a cselekmény pedig a párbeszéd által alakul, bonyolódik tovább.

Kertész kisregényében, egy kivétellel – mely a gyászruhás hölgygel, ezzel a modern kori Antigonéval való beszélgetés, aki apját, fivérét és vőlegényét gyászolja –, nincsenek a cselekményt megfordító párbeszédet, sőt, jóformán érdemi párbeszédet sincsenek. A küldött egy másfajta tudással rendelkezik, melynek éppen a megoszthatósága, az elmondhatósága a tét, és minden egyéb mondandó lényegtelen a számára. A beszélgetések Kafka regényeinek párbeszédeit juttatják eszünkbe, melyek minduntalan felborítják a beszélgetés konvencionális szabályait, leleplezve ezzel az élet normalitásának a látszatát. A *nyomkereső*ben vannak ugyan párbeszédet, de nincs kölcsönös konszenzus, amin a beszélgetések alapulhatnának. Ha a többi szereplő hatással van is a küldött munkájára, az valami próba vagy akadály formájában jelentkezik, melynek ellene kell állnia, bár nehezebbre esik és nem is mindig sikerül (például a feleség kérése, hogy vele mehessen a buchenwaldi táborba). Az alakok egyébként is jobbára azért vannak, hogy egy, a küldött missziójához való viszonyulási formát bemutassanak. Ebben *A nyomkereső* – példázatossággal és az alakok sematikuságával – a XVII. századi vallásos irodalom kiemelkedő művéhez, *A zarándok útjához* hasonlítható.

Hermann, a házigazda, a „DDR-Intellektüel”¹¹ jóságos vendégszeretettel, mentegetőzésével, alkalmazkodásával és mindent túlélő belenyugvásával a szolid polgári létet jelképezi. Saját bevallása szerint maga is elindult egykor a küldött útján, „lázás kutatómunkába fogott”, „aktákat gyűjtött, bizonyítékokat szerzett, egész irattárat halmozott föl”, mindezt „kötelességérzetétől” vezetve, mert közvetlenül nem volt érintve az esetben, de valami miatt nem jutott el odáig, hogy feldolgozza az összegyűjtött anyagot. Azon is töprengett egy ideig, hogy mit tehetne még ezenkívül, de nem sok eredményre jutott. Aztán a hétköznapi dolgai, egzisztenciája, a krónikus időhiány, és családja – amely mentésnek minden esetben felhozható – amúgy

is lefoglalták. Ezért is nem jutott el soha arra a helyre, ahová a küldött indult, bár a szomszéd városban lakik.

A küldött felesége, akinek a tengerparti nyaralás az utazás célja, gondoskodásával és kitartó figyelmével próbálja megkönnyíteni, kényelmesebbé, túlélhetőbbé tenni ezt az utat: „az asszony csökönyös és igen veszedelmes ellenfél: nagy a hatalma, és nyilvánvalóan élni is fog velem, hogy enyhítse azt, aminek pedig sajognia, következésképpen tehát élnie kell” (191.). A felejtést és a hétköznapok jótékony közönyét jelenítik meg a fecsegő asszonyok a Buchenwald felé tartó autóbusszon (miközben ő titokban arra számított, hogy a városból egyetlen autóbussz indul, egyetlen céllal). A „kockás mintájú, nagy pepitás sportruházatot” viselő ember szórakozni jár a táborba, mert „van mozi és múzeum, történelmi romok és modern műalkotás, látványosság az élőknek, pihenője a holtaknak – változatos és tanulságos program, e programnak garantált, percre kimért órarendje, s mindegyiknek szakértő előadója vagy tárlatvezetője” (219.). A turisták is a tábor szórakoztató történelemmé válásáról szavatolnak, „szorgosan elhordva a dolgok jelentőségét”. Az egyenruhás nő a tábor szabályai értelmében azt várja el tőle, hogy szófogadó turista legyen, aki megnézi a tárlatot, az „őskori kövületeket”, a „lomtárat”, meghallgatja a tájékoztatást, aztán hazamegy, és idővel elfelejti, mint annyi minden más is. Sorstársaival, a tábor területén működő zajos vendéglőben üldögélő lármás férfitársasággal nem lenne nehéz azonosulnia, hiszen azok is, hozzá hasonlóan, visszatértek, hogy megtalálják a múltjukra utaló nyomokat, és most közös magányukban felejtetni próbálnak, de ahhoz neki is fel kellene adnia küldetését.

Akadály ezenkívül a hotel bódító kényelme, az ízek ingere, de saját kényelmes énye is, ahogy „könnyebbségekkel” veszi körül magát, hogy aztán kudarcát megalapozottnak lássa. Ellenség az idő, mely eltörli a nyomokat és történelemmé változtatja a személyes tragédiát. A városban például a külső szemlélő számára nyoma sincs annak a múltnak, amit ő keres: „a háromszögű antik homlokzatok, a balkonok, a kiugró tornácok és könyöklők, időtlenül, örökkévalóan, a Szellem és a Szépség művének kikezdetlenségét hirdetve – igen, minden tökéletes, akár egy optikai csapda: sehol egy rés, semmi tere bárminő kifogásnak...” (202.).

A másik helyszín, Z., és a felé tartó karkai utazás ugyanúgy próbákat rejteget: a vasutasnők egy számára idegen nyelvet beszélnek, a parasztok, akik az egykori koncentrációs tábor helyén létesült gazdaságban dolgoztak, gyanakodva és felháborodva veszik tudomásul, hogy ő valami régmúlt dolgot keres, melyről nekik tudniuk kellene, mindaddig, amíg amerikai cigarettával ki nem engeszteli őket. Végül az öregasszony, aki a faluban útba igazítja, a küldetése szempontjából cinikus mondatokat mond, olcsó dicséreteket, melyekhez végül neki is, mint udvarias idegennek, csatlakoznia kell: „szép város Z.”, „szép gyár”, „szép park”.

Hermann az egyetlen szereplő, akinek van neve az elbeszélésben, de ez a név is tulajdonképpen nem-név, köznévi, lévén az egyik leggyakoribb német keresztnév. Családneve nincs is megadva, helyette ennyit olvashatunk: „bonyolult családnevű egyén”. Sziráki Péter eljátszik a név jelentésével is – Herrmann –, mely egyrészt a szereplő átlagoságát fejezi ki (egy ember), másrészt a különbséget a főhőstől.¹² Hermann életmódja, családja, körülményei teljesen átlagosak – egy törekvő, jó szándékú ember. Vagy az elbeszélő szavaival, ahogy vendége a küldött látja őt: „egy középkorú férfi zavartalan önbizalomtól sugárzó arca volt, formája ovális, orra, szája rendes, haja barna, szeme kék.”¹³ Az olvasó ráadásul sokkal problémátlanabban tud vele azonosulni, mint a furcsa és komplikált főhőssel. Szerepe az elbeszélésben pontosan az, amit a neve is jelez: a „polgári, hétköznapi világ” értetlen, „tudálos” és „segítőkéssz”¹⁴ képviselője, motivációi, szándékai a titokzatos küldötttel szemben érthetőbbek, és éppen ezért összességében szimpatikusabb is. Az elbeszélő, aki néha „kölcsonveszti”¹⁵ a főhős nézőpontját, már a novella elejétől kezdve úgy viszonyul hozzá, mintha a házigazda kedélyes „fecsegésével” valamit titkolna, mintha netalán bűnös lenne valamiben, amiről majd előbb-utóbb vallania kell. A vallomás azután következik be, hogy a vendég tudatja vele „kiletét, küldetése és az általa lefolytatandó vizsgálat célját” (172.), melyet sem az elbeszélő, sem a főhős nem mond meg az olvasónak. Ez a rejtelem, akárcsak a földrajzi nevek – Weimar, Buchenwald, Zeitz – elhallgatása vélhetően arra szolgál, hogy megóvjon a könnyűnek és egyszerűnek tűnő skatulyázástól, mellyel a küldött történetét dekódolnánk, és elhelyeznénk előzetes ismereteink közé. Az író mintha szándékosan állítaná az akadályokat, melyek a történet értelmezőjét ugyanúgy nyomozómunkára készítetik, mint a főhőst, és az értelmezésnek, a jelentésnek az idővel szembeni megőrzésének a problémáival is szembesítik.

Az indiánoskönyvek hősei végül győznek a próbákban, és a *A zarándok útjában* is a nehéz kísértések után a hős végül eléri célját, „az Úr városát”, Kertész hőse azonban, törvényszerűen elbukik, mert más választása nincs is, akárcsak Kafka hőseinek. A történet a küldetés csődjével zárul, melyről időközben már kiderült, hogy teljesíthetetlen. A küldött saját kudarca és egy gázshír hatására feladja a küldetését:

Az idegen leengedte kezéből az újságot; lopva szétekintett az egész peron hosszán – majd zavartan eszmélt fel: hogyan?! Talán csak nem vádlóit keresi?... Felállt, majd visszament a padra. Keze a zsebében kotorászott. Notesz és beleillő golyósíron került elő; s egy perccel később azon kapta magát, hogy a holnapi nappal kezdődő tengeri út vázlatos költségvetésébe temetkezett.

Nincs feloldozó megkönnyebbülés a végén, nem érezhetjük azt, hogy helyreállt valami a világban. Nemcsak hogy nem állt helyre, rosszabb lett,

hiszen még egy értelmetlen haláleset történt, a gyászruhás hölgyé, amely talán megakadályozható lett volna.

De vajon azért írta-e Kertész ezt a kisregényét, hogy csupán az emlékezés csődjét, vagy a haláltáborok történetének a közvetíthetetlenségét mondja el? Hiszen már a megírt könyv is ez ellen szól. Vajon csak a küldetés bukása van benne a könyvben, vagy valami más is? Ehhez a hős figuráját, és nem könnyen látható elbukásait kell közelebbről megnéznünk. Kertész hőse több szempontból is ellentmondásos alak: próbál idegennek megmaradni a környezetében, de ez nem mindig sikerül neki. A zeitzi öregasszony könnyedén ráveszi, hogy az ő nyelvét beszélje, a feleségének pedig sikerül elérnie, hogy a végén beletörődjék kudarcába, és a tengerparti nyaralás váljék utazása egyetlen céljává. A küldött figurája révén a konvenciót és a konvenció veszélyét és tagadását egyszerre közvetíti a szöveg. A gyászruhás hölgy halálát, aki olyan nagy hatást tett rá, valószínűleg nem tudta volna megakadályozni, mégis, a halálhírt olvasva, a vádlottak padján érzi magát. Ha van is valami bűne, ezt természetesen semmilyen földi bíróság nem bizonyíthatná rá. Egyrészt azért, amit a gyászruhás nő mond neki: „nincs vád, amit meg ne cáfolhatna, hiszen itt van” (239.), másrészt mert egy kis hanyagság, az együttérzés hiánya, az, hogy nem tett meg mindent, belenyugodott a teljesíthetetlenbe, nem büntetendő. Ugyanúgy, ahogy Hermann, a házigazda lankadó érdeklődése sem az „eset” – a haláltáborok – iránt, meg hogy aztán „az élet egyéb követelményeire kellett fordítani a figyelmét: alacsonyról küzdötte fel magát, tanult, egzisztenciát, majd családot alapított” (177.). Csupa olyan dolog, ami inkább elismerést, mint büntetést érdemel, még akkor is, ha ez az öngyilkossá lett gyászruhás nő fivérének és vőlegényének, meg még hatmillió zsidónak már nem adatott meg. Hermann egyébként sokkal többet tesz az „átlagnál”: adatokat gyűjt, dokumentumokat halmoz fel, és felismeri, hogy ha ez csak egyetlen emberrel is megtörténhet, akkor a „valóság törvényévé” válik, és minden egyéb valóság hitelét megkérdőjelezi. Mi vethető hát a szemére?

A kisregényben a nyomok felderíthetősége és a történet megőrzése kapcsán – a küldött, vagy Hermann példája által – erőteljesen jelen van az egyéni felelősség kérdése, mely egy működő társadalom híján még hangsúlyosabb szerepet kap (a *Gályanapló*ból tudjuk, hogy Kertész 64-ben látogat el Buchenwaldba, a kisregény pedig 77-ben jelenik meg, tehát a szocializmus idején). A törvények ugyanúgy érvényüket veszítik, mint a humanitárius eszmék, vagy akár a „valóság” fogalma (lásd *A kudarc* kerettörténetét). Ha pedig a törvények tökéletlenek és megbízhatatlanok, az emberek ki vannak szolgáltatva a totalitárius állam önkényének. Hogyan lehet akkor felelősségről beszélni, és milyen alapon vonható felelősségre Hermann, csak azért, mert a tábor közelében élt, és hallott róla? Jogos-e például Weimar lakosságát hibáztatni Buchenwaldért, úgy, ahogy Thomas Mann *Doktor Faustus*ában

a tengerentúli generális teszi, aki elrendeli, „hogyan Weimar lakossága rendezett sorokban vonuljon el az ottani koncentrációs tábor krematóriumai előtt és kijelentette: ezek a látszólag derék polgárok, akik munkájukat végezték, és nem akartak tudni semmiről, holott a szél az orrukba fújta az égett emberi hús iszonyú bűzét – hogy mindezek a tisztas polgárok cinkosai és tettestársai az ott elkövetett és most feltárt borzalmaknak, amelyekre most rákényszerítitek tekintetüket”.¹⁶ Semprun regényében, *A nagy utazásban* is van egy ehhez hasonló történet: az elbeszélő a tábor felszabadulása után bemegy egy idősödő asszony házába, amely éppen a koncentrációs táborra néz. Az asszony, nem tudva, hogy kicsoda és miért jött, a következő szavakkal mutatja meg a lakószobát, ahol a ház lakói évek óta estéiket töltötték, és ahonnan az egyik krematórium kéménye is látszik: „*Eine gemütliche Stube, nicht war?*”¹⁷ Majd a kérdésre, hogy esténként nem látták-e a krematórium lángjait, ijedten azt mondja, amire emlékezni akar, hogy neki mindkét fia a háborúban esett el. A saját szenvedésével hárítja el a felelősség kérdését.

Kertész kisregényének szerkezete és hőseinek ábrázolása a személyes felelősség kérdésére adott bonyolult, indirekt válaszok. Egyrészt Hermann figurájának kritikus, távolságtartó bemutatása, másrészt a küldött figurája, akit Hermanntól az választ el, hogy volt Buchenwaldban, ezért sokkal pontosabb tudása van arról a világról, amelyben mindketten élnek. A küldött Hermannnal szemben mindent egy lapra tesz fel: a hely tanújává akar válni, majd törvényszerűen kudarcot vall. De úgy veszít, hogy közben mégiscsak a tanújává válik valaminek. Kertésznel nem ritka narrációs megoldás az elbeszélő világból való kilépés (lásd például *A kudarcban* az L-alakú folyosó jelenete), mely kilépést *A nyomkeresőben* már megelőlegezik a különböző biblikus nyelven történő utalások. A kisregényben úgymond megáll az idő, a főhős legalábbis kilép belőle egy másik dimenzióba, mely a fennálló (regénybeli) világ mellett, vele mintegy párhuzamosan létezik. Az első ilyen elbeszélői idő- és nézőpontváltás Weimarban „a Szellem és a Szépség művének” lelepleződése a küldött szemében: „lehullott róluk az örökkévalóság maszkja, és feltárult ittélük pillanatnyisága, egyszeri véletlene és hajmeresztő képtelensége” (207.). Nem az időtlenségre, az örökkévalóra van tehát szükség ahhoz, hogy megmaradjanak az emlékek, hanem pontosan a megbízhatatlan egyszerire, a pillanatnyira, a futó és törekeny jelenre, a személyesre, a városon szétáradó „sárga színre”, ami amúgy nem is tekinthető tényadatnak egy komoly nyomozásban.

A másik rés a tökéletesnek látszó „optikai csapdában” az utcai apokalipszis groteszkbe hajló leírása, a város mint a „siralom völgye”, az, aminek a közeli haláltábor szempontjából látszania kell, és amelynek feltárlásához egy, a Düreréhez és a metszetein ábrázolt Jézuséhoz hasonló arc és kéz szükséges. Ha előzőleg a küldött a gyászruhás nővel való beszélgetésében Jézusnak a tanítványaihoz intézett szavait használta – „bizonyágot teszek mindenről, amit láttam” –, itt jelképesen azonosul a krisztusi idegenséggel és

magánnyal, azzal, hogy „tudása hiábavaló, igaza megoszthatatlan” (257.). (A bibliai utalások folytatódnak: mikor eltűnik a Dürer-szerű fiatalember az utcáról, ezt olvassuk: „Elvégeztetett” [255.].) Ez a kilépés, a hős egyetlen esélye, nem a kudarcról, hanem a múlt hazugságok nélküli megőrzésének a lehetőségéről szól. Innen az amúgy láthatatlan személyes mulasztás is felismerhető: a küldött a regény végén a gyászruhás nő halálhírére olvasva vádlottnak érzi magát, mert Dürer és Jézus példáján látni tanult.

Nem értek egyet Szirák Péter elemzésének végkicsengésével, hogy úgy mond a kisregény „legfőbb hiányossága talán a diskurzív alakítás szűkreszabottsága, s ez az oka annak is, hogy a benne foglalt olvasói szereplehetőségek meglehetősen egysíkúak. A főhős szemlélődő vizsgálódása az identikus ismétlés megtapasztalásában érdekelt, s ezért a változást, s az azzal járó identitásvesztést, az idő »munkáját« egyértelmű veszteséggként értékeli.”¹⁸ Egyrészt a „diskurzív alakítás”, ahogy láttuk, több alternatívát is kínál, amelyek mindegyikét nyitva hagyja. Ezenkívül az elbeszélő önironikus is: az egyetlen szereplehetőséget ironizáló szöveghelyként értelmezhető, mikor az elbeszélő utcai apokalipszis bemutatása közben a „nagy alkotók mániákus akarataról” beszél, akik „freskóikat egyetlen gondolat jegyébe törik, uralmuk gyakorlásának tisztánlátó tébolyában a legcsekélyebb részletről sem fedkezvén meg...” (251.) A küldött alakja, ahogy Szirák helyesen észreveszi, maga is egy kísérleti figura, nem jellem, hanem pusztán küldetés, melynek a léte is folyamatosan megkérdőjeleződik, és ebben az eldöntetlenségben nem „szűkreszabottság”, hanem szabadság van, ahogy a küldött kudarcában is, amennyiben nem kapjuk meg a haláltáborokról szóló történet kész receptjét. Másrészt az olvasó több – de legalább két vagy három – szereplehetőség közül választhat, azonosulhat Hermann-nal vagy a küldöttel, vagy egyikkel sem. Végül pedig a küldött nem az örökkévalóban, az időtlenben, az „identikus ismétlésben” ismeri fel a nyomot (pedig Z.-ben például ezzel találkozik, mert minden változatlan), hanem a múltó, személyes élmény pillanatában, mely az idő linearitásának a kiiktatása, „a szokásos történelem megszakításának és leleplezésének az útja”.¹⁹

A kisregény az életmű központi témájának, a holocaustnak az elbeszélhetőségét problematizálja a későbbi regényekben továbbvitt radikalitással, amely a túlélő hőst, emlékeivel együtt kiszolgáltatja a kifejezés, az elbeszélhetőség nyelvi drámájának, és az ugyancsak továbbvitt humorral, mely a „nyomozó” hős esendő bukdácsolását részvétellel mutatja be. Ez a humor *A kudarc* Öregjének figurájában, vagy a *Kaddisban*, B. és Obláth beszélgetésében köszön vissza. A megfogalmazhatóságnak ezt a dilemmáját, mely a tanúság szükségét, de a személyes emlékek és tárgyak hiábavaló voltát egyszerre látatja, az Öregnél látjuk viszont, akit a személyes élmények felidézése inkább csak akadályoz az írásban. A biblikus nyelv az elbeszélte világtól való elrugaszkodás és ezzel a lineáris idő megszakításának a jelzője marad a

Kaddisban, a *Jegyzőkönyvben* (például a Keleti pályaudvar apokalipszisének a leírása), és *Az angol lobogóban* (az elbeszélés egyik kulcsmondata, „megfogalmazása” a kettő közül éppen Jézusnak az a mondata, amely *A nyomkeresőben* is elhangzik: „Azért jöttem, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról.”) A kisregény parabolikája, vallásos szövegekre és Kafka regényeire emlékeztető fantasztikum, illetve allegorikus figurái legfőképpen *A kudarc* betéttörténetében köszönnek vissza.²⁰

Befejezésül még annyit, hogy *A nyomkereső* a magyar kritikai recepcióban továbbra is méltatlanul el van hanyagolva.²¹ Miközben a magyar kritika egy, a többihez képest másodrangú, közepesre sikerült művet lát benne,²² németországi recenzensei a kisregény 2002-es megjelenésekor örömteli meglepetéssel fedezik fel az írónak a *Sorstalansághoz* képest új arcát, az újszerű nyelvet, a szöveg önreflexív funkcióit és karkai parabolikáját is.²³ (A különbség aligha magyarázható azzal, hogy a német fordítás már a Nobel-díj után jelent meg, hiszen, mint tudjuk, ez éppen fordítva van: már a Nobel-díj is a Kertész-művek pozitív német fogadtatásával függ össze.) Kívülről nézve a Kertész-szövegek humora is érzékelhetőbb, az a fajta nevetés, amelyről Ingo Schulze (kelet)német író a naplójában ezt írja: „Egyáltalán, ez a nevetés a magyaroknál: ő [Esterházy], Nádas, Kertész, Konrad... ez a nevetés bennük és az irodalmukban. Ugyanaz a nevetés: saját létezésük tényén nevetnek.”²⁴

1 PÁLYI András, *A tények és a valóság*, Népszabadság, 1998. november 18.

2 Az oldalszámokat az alábbi kiadás alapján adom meg: KERTÉSZ Imre, *A nyomkereső = Uó, Az angol lobogó*, Bp., Magvető, 2001, 169–277.

3 J. F. COOPER, *Nyomkereső*. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/kulfoldi/cooper/nyomker/>

4 „Natty is a saint with a gun, and the Indians are gentlemen through and through, though they may take an occasional scalp.” D. H. LAWRENCE, *Studies in Classic American Literature*. 1923 = <http://coursesite.cl.uh.edu/HSH/Whitec/LITR/5535/sylsched/lawrence-cooper.htm>

5 Kertész Imre *A boldogtalan 20. század* című esszéjében a kulturális hagyomány megszakadásával és a civilizációs értékek eltűnésével kapcsolatban a következőket írja: „A civilizált emberi együttélés végül is azon a hallgatóságos közmegegyezésen alapul, hogy az embert nem ébresztik rá arra, hogy a pusztá

léte többet, sőt sokkal többet jelent neki valamennyi addig vallott értékénél. Amint ez kiderül – mert terrortól olyan helyzetbe kényszerítik, hogy napról-napra, óráról órára, percről percre ez, és csakis ez derüljön ki –, valóban nem beszélhetünk többé kultúráról, mert minden érték megdőlt a túléléssel szemközt; az ilyen túlélés viszont nem kulturális érték, egyszerűen mert nihilista, a mások kárára, s nem a mások számára való lét – kulturális, közösségi értelemben így nemcsak értéktelen, de szükségképpen destruktív is, a benne rejlő kényszerítő példa révén. Ez a példa pedig nem más, mint a minden áron való lét apológiája, mintegy a sátáni röhej kíséretében. Tömegvegetáció ez, ami általános lealjasodáshoz, gyilkossághoz és legyilkoltatáshoz vezet.” KERTÉSZ Imre, *A száműzött nyelv*, Bp., Magvető, 2001, 18.

6 FÖLDÉNYI László, *A művészet hentesbárdja* (Kertész Imréről), *Alföld* 2003/11, 78.

7 A gondolatmenethez kapcsolódik, hogy *A velencei kalmár* modern változatában –

Alföldy Róbert audiovizuális rendezésében – már nem engedik futni a megvert, kifosztott, megszegyenített zsidó kalmárt, hanem meg is ölik. A shakespeare-i engedmény, hogy a kalmár az életét még megmenetheti, Auschwitz után nem valószínű. Így írja át Auschwitz a meglévő kultúrát.

8 SZIRÁK Péter, *Kertész Imre*, Pozsony, Kalligram, 2003, 79.

9 SELYEM Zsuzsa, *A nyomozás perspektívája. Szirák Péter Kertész-monográfiájáról*, *Korunk*, 2004/2, 118. Kolozsvár.

10 Nem mellékes körülmény, hogy miután Cooper Lyon amerikai konzuljaként több évet tölt Európában (1826 és 1833 között), itt írott művei miatt (*Notions of the Americans* és *Letter to General Lafayette*), melyekben az amerikai demokrácia romlásáról ír, és az amerikai társadalmat bírálja, nagyon népszerűtlenné válik hazájában. Visszatérte után az egykor ünnepelet amerikai író emiatt vonul vissza New Yorkból az apja által alapított Cooperstownba.

11 A Hörbuch Hamburg weboldalán található ez a jellemzés egy, *A nyomkeresőhöz* tartozó, rövid recenzióban. http://www.hoerbuch-hamburg.de/einzeltitel.php?t_id=119

12 Szirák szerint a név úgy is értelmezhető, hogy Hermann a főhős ellenében ember, aki Hermann szerint, nem az. SZIRÁK, *i. m.*, 83.

13 KERTÉSZ Imre, *A nyomkereső = Uó, Az angol lobogó*, Bp., Magvető, 2001, 171.

14 PÁLYI András, *i. m.*

15 Ezt Szirák írja monográfiájában *A nyomkereső* egészére vonatkoztatva (SZIRÁK, *i. m.*, 78.), csakhogy ez nem mindenhol van így. Ennél bonyolultabb a dolog, hiszen az olvasó a főhőst kívülről is látja, a kudarcával, a kiszolgáltatottságával együtt, és lehetősége van tanulni belőle, elkerülni azokat a csapdákat, melyekbe a főhős beleesett.

16 Thomas MANN, *Doktor Faustus*, Bp., Európa, 1967, 598.

17 „Otthonos szoba, ugye?”, Jorge SEMPURUN, *A nagy utazás*, Bp., Európa, 1974, 196. RÉZ Pál fordítása.

18 SZIRÁK Péter, *i. m.*, 96.

19 Ezt BALASSA Péter írja a *Kaddis* személyes-drámái nyelvéről (*Drámai monológ*, Magyar Hírlap, 1990. szeptember 29. *Ahogy tesszik* melléklet, 2.)

20 *A kudarc* parabolikájáról és allegorikus figuráiról bővebben ír Selyem Zsuzsa kiváló tanulmányában. SELYEM Zsuzsa, *Egyetlen időm és a mignonok*, *Múlt és Jövő*, 2002/4, 20–32.

21 Néhány adat: 1977-es megjelenésekor körülbelül 5-6 recenzió jelent meg róla, aztán Pályi Andrásnak egy rövid recenziója a Népszabadságban, 1998-ban. VÁRI György monográfiájából kihagyja *A nyomkeresőt* a *Detektív-történettel* együtt.

22 Szirák Péter inkább tematikus elemzése *A nyomkeresőt* másodrangú műnek mondja *A kudarchoz* képest, viszont *A kudarcot* is másodrangúnak a *Sorstalansághoz* képest, mely monográfiájának súlypontját alkotja. Ez a rangsorolás értékítéletként eleve eldönti a kisregény sorsát.

23 Hubert Spiegel, a FAZ recenzense például ezt írja: „parabelhaft und stark an Kafka gemahnend, zur philosophischen Sentenz neigend, immer wieder erzähltheoretische Passagen einstreugend”. Hubert SPIEGEL, *Der eiserne Vorhang – Zwei Erzählungen des Nobelpreisträgers Imre Kertész*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 07.12.2002.

24 Ingo SCHULZE, *Ez a nevetés*. <http://www.litera.hu/konyvfesztival2004/fesztival/hatter/19168.html> 2004-04-23.